J. Gonda

Naar aanleiding van: A. Teeuw, *De tekst*, en W. van der Molen, *Javaanse tekstkritiek*

In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 142 (1986), no: 4, Leiden, 447-452

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

J. GONDA

NAAR AANLEIDING VAN: A. TEEUW, *DE TEKST*, EN W. VAN DER MOLEN, *JAVAANSE TEKSTKRITIEK*

Het is met enige aarzeling, dat ik voldoe aan het verzoek van de redactie van dit tijdschrift, voor korte tijd terug te keren tot een vakgebied waarop ik mij in lange tijd niet actief heb bewogen. De kennisname van de geestige en inhoudsrijke afscheidsrede van Teeuw, *De tekst; Er staat niet wat er staat – of toch soms?*, Leiden: Rijksuniversiteit, 1986 en van de gedegen en uitvoerige dissertatie van W. van der Molen, *Javaanse tekstkritiek; Een overzicht en een nieuwe benadering geïllustreerd aan de Kuṅjarakarna*, Dordrecht/Cinnaminson: Foris, 1983 [Verhandelingen KITLV 102], hebben mij evenwel duidelijk gemaakt, dat haar verzoek om een reactie mijnerzijds op wat ik in 1932, onbewust van de gevolgen, heb aangericht moeilijk kan worden afgeslagen. Ik zal mij, vermoedelijk overeenkomstig de verwachting, voornamelijk beperken tot enige opmerkingen over de toepassing van de zg. genetische of stemmatische methode bij de recensie van handschriftelijk overgeleverde teksten in Indonesische talen, een onderwerp waarbij genoemde auteurs uitvoerig stilstaan.

In Van der Molen's duidelijke en zorgvuldige, soms misschien wat te uitvoerige betoog, een nuttige bijdrage tot de geschiedenis van de Javaanse filologie, mis ik sterk een passage over wat Pigeaud in 1924 met de zeven handschriften van de Tantu Panggelaran heeft gedaan; enige opmerkingen naar aanleiding van de inleiding tot Berg's Kidung Sunda in *BKI* 83 (1927); en een beantwoording van de vraag, in hoeverre de editie van de Rangga Lawe (Weltevreden 1930) van laatstgenoemde zich terecht "critisch uitgegeven" mag noemen.

Naar aanleiding van de m.i. juiste opmerking van de auteurs (Teeuw et al.) van de *Śiwarātrikalpa*, Den Haag 1969, p. 58 vlg., dat een nader onderzoek naar de Balische traditie en functie van kopiëren van manuscripten dringend gewenst is, geeft van der Molen, p. 57, een mij niet geheel duidelijk commentaar: "de Javaanse filologie heeft zich in niets te onderscheiden van andere takken van filologie", maar heeft anders dan deze niet met materiaal te maken, dat het resultaat is van een proces van kopiëren uit vroegere tijden, "waarvan men alleen met grote moeite nog iets kan achterhalen". Omtrent de produktie van boeken, boekhandel en bibliotheken in de Oudheid en Middeleeuwen zijn we echter behoorlijk op de hoogte – in Rome werden b.v. met het dicteersysteem

30 exemplaren van dezelfde tekst tegelijk vervaardigd; daar waren in 300 na Chr. 28 openbare bibliotheken en in de 6e eeuw gaf Cassiodorus o.a. regels voor het vervaardigen van boeken; er bestaan oude catalogi en er zijn beroemde handschriften met een geschiedenis: sinds Th. Birt, *Das antike Buchwesen*, Leipzig 1887, bestaat hierover een uitgebreide literatuur. Bovendien gingen in het Westen de meestal in kloosters of andere gebouwen bewaarde afschriften doorgaans veel langer mee (denk ook aan de tienduizenden Egyptische uit de Oudheid stammende papyri en aan de codices van perkament, gemaakt van dierhuiden, waarvan er over zijn vanuit de 2e eeuw na Chr.) dan de palmbleden van India en Indonesië in het daar heersende klimaat.

Ik zou onderscheid willen maken tussen onzekerheid omtrent het bestaan van een auteur, die "in den beginne een tekst heeft geschreven" en een anonieme tekst (vgl. Teeuw, *De tekst*, p. 7). Barden geven hun publiek nieuwe variaties van traditionele stof, en maken gewoonlijk geen aanspraak op kopijrecht, beroepen zich eerder op goddelijke inspiratie (Phemios in de Odyssee 22, 347 vlg.; Hesiodus noemt zich leerling van de Muzen, Theog. 22; Vālmīki schouwde op instigatie van Brahmā de geschiedenis van Rāma nadat Nārada hem al met dit thema bekend gemaakt had, *Rāmāyaṇa*, 1, 1 f.; de auteurs en compilatoren van middeleeuwse Indische religieuze literatuur plegen zich volkomen achter de autoriteit van goden of mythologische wijzen te verschuilen). Maar de toehoorders van een beroemde bard en hun nazaten kennen hem meestal bij name, ook wanneer de moderne wetenschap geen antwoord kan geven op de vraag naar zijn identiteit, zelfs niet naar die van Homerus, twintig eeuwen nadat die vraag werd gesteld door zekere Theagenes.

Op grond van wat bekend is van de overlevering van oorsprongsgeschiedenissen, stamtradities, heroïsche en andere legenden, volksverhalen enz. bij verschillende volkeren (zie b.v. V. V. Radlov, *Probleme der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens*, 10 delen, St. Petersburg 1866-1904; C. M. Bowra, *Heroic poetry*, London 1952; M. Parry en A. B. Lord, *Serbocroatian heroic songs*, Cambridge Mass. 1954; N. K. Chadwick en Z. Zhirmunski, *Oral epics of Central Asia*, Cambridge 1969) kan men als normaal beschouwen, dat (niet alleen in Indonesië) aan de geschreven tekst een mondelinge traditie vooraf gaat; ze gaat zelfs hier en daar tot in onze eeuw door naast de in het traditionele, vaak analfabetische milieu ongekende of genegeerde schriftelijke. Een pluriformiteit van de mondelinge traditie is eveneens normaal en zelfs onvermijdelijk – zelfs in de Rgveda, voordat Śākalya in de vroege oudheid de ons bekende, zonder varianten mondeling en schriftelijk overgeleverde recensie fixeerd –, omdat een goede bard, puttend uit een rijkdom van thema's, motieven en formules ex tempore, min of meer improviserend voordraagt en nooit geheel identieke versies levert. Met het gevolg, dat twee of meer op verschillende plaats en (of) tijd – niet alleen door moderne onderzoekers, maar in India b.v. ook door leer-

lingen van een voordragende guru – opgenomen schriftelijke versies ook van meet af aan verschillen – zelfs onderlinge tegenspraak en dergelijke kennen, bepaalde episoden wel of niet bevatten, de onderwerpen anders groeperen enz. – zoals dat met het Mahābhārata het geval moet zijn geweest. Een gebeuren, dat zijn neerslag vindt in de traditie, in het epos zelf (Mbh. 1, 57, 74 vlg.) verteld: de “dichter” Vyāsa leerde de stof aan zijn vijf leerlingen, onder wie Vaiśampāyana, die het werk “ieder afzonderlijk publiceerden”. Een Aśvamedhaparvan, dat op naam staat van één van de andere vier, is dan ook volkomen verschillend van het gelijknamige deel van de Vaiśampāyana traditie. Maar bij het eerste gearrangeerde schriftelijke noteren gebeurt meer: de omstandigheden zijn ongewoon, de bard, vaak met moeite overgehaald, mist zijn begeleidende instrument en de bijval van het publiek, moet langzamer spreken, veel pauzeren, vergist zich; letterlijke herhaling van dezelfde voordracht ter correctie of aanvulling van het opgenomene is zo goed als nooit mogelijk (over vrij recente ervaringen in Z.O. Europa: A. B. Lord, *The singer of tales*, Cambridge Mass. 1960, ch. VI). Pas de moderne opname-apparatuur kan een en ander verhelpen.

Men moet m.i. niet zeggen, dat de basis aan de stemmatische methode ontvalt, omdat de keuze tussen een correcte of corrupte lezing vaak willekeurig is. Het gaat nl. niet om goed of fout (een “fout” kan ook aan de schrijver van de archetypus of zelfs aan de auteur liggen), maar om te vinden wat origineel en authentiek is of niet. En men moet de argumentatie alleen baseren op gevallen van ernstige beschadiging of verminking van de tekst (corruptelen): onmiskenbare grove fouten, onzinnige lezingen, overgeslagen woorden of passages (lacunes, omissies), verplaatsingen of dubbele aanwezigheid (dittographieën) daarvan en dergelijke. Zijn die er, zoals in de handschriften van de proza-redactie van het Oud-Javaanse *Brahmaṇḍa-Purāṇa*, dan kan men “althans bij deze tekst” (zie editie, p. 5, al. 2) de stemmatische methode met kans op succes toepassen; ontbreken ze, zoals in het Oud-Javaanse *Bhīṣma-parwa*, dan zal men er van afzien (zie p. 7 van de editie) en anders te werk gaan. Men moet in de argumentatie subjectieve overwegingen (“beide lezingen kunnen wel goed zijn”) zo veel mogelijk uitsluiten en zo “mechanisch” mogelijk tot conclusies komen. Men is daarbij voornamelijk op negatieve indicia aangewezen: wijst niets tegen de afhankelijkheid van een handschrift A van een ander handschrift B, dan is die afhankelijkheid waarschijnlijk; een positieve argumentatie is mogelijk, als men eenzelfde gebrek van een aantal manuscripten (b.v. een lange lacune) kan verklaren uit een identieke schade opgelopen door één ander handschrift (b.v. verlies van een blad), dat dan de gemeenschappelijke bron van die andere moet zijn geweest.

Aangezien grotere onderlinge verschillen (meer of minder tekst, herhalingen, verplaatsingen enz.) normaal in grote veelvuldigheid en variatie inherent zijn aan mondeling overgeleverde literatuur en de schrifte-

lijke overlevering dus vanaf het begin divergeert, en deze bovendien, als in India, vaak gecontamineerd is, heeft bij mijn weten nooit een classicus gepoogd de voor die literatuur niet ontworpen en bestemde methode daarop toe te passen. Men moet dus niet betogen, dat de “klassieke methode van de filologen” in de Nederlandse mediaevistiek – gebied waarop ik overigens volmaakt leek ben – “in diskrediet is geraakt”: men moet eventueel ook daar er niet meer van verwachten dan mogelijk is. En de mogelijkheid bestaat alleen bij een familie van geschreven documenten, die teruggaan op één of meer geschreven bronnen, van wie die ook stammen.

Men moet echter niet denken, dat de genetische (stemmatische) methode in de klassieke philologie altijd met succes toegepast kan worden. Wanneer er van door de eeuwen heen veel gelezen auteurs als Vergilius talrijke handschriften bestaan en te veel tussenschakels verloren zijn, of vele slecht overgeleverde (Ovidius’ *Metamorphosen*), of handschriften, die teruggaan op al vroeg gecontamineerde of geëmendeerde exemplaren (Thucydides), of als meer dan één van deze omstandigheden tegelijk optreden, is men gedwongen andere wegen in te slaan, al ging Cobet wel heel ver, toen hij zich bij Plato in arren moede tot één manuscript wilde beperken. Ook is het voorgekomen, dat door een papyrusvondst in moderne tijd een betrouwbaar geachte stamboom twijfelachtig werd, b.v. doordat lezingen in zeer jonge, als waardeloos beschouwde manuscripten daarin teruggevonden werden. Met als gevolg een hernieuwde discussie over de relatieve betrouwbaarheid van handschriften en testimonia en meer of minder waarschijnlijkheid van lezingen. Tot de meest bekende problemen behoren uiteraard die in het Nieuwe Testament, al vanaf de dagen van Erasmus object van bepaalde vormen van tekstkritiek. (De stemmatische methode is pas vanaf ± 1850 in zwang.) B.v. het verschil in één letter (nominatief of genitief) in de Griekse tekst van Ev. Luc. 2, 14: “. . . in de menschen een welbehagen” (Statenbijbel): “. . . bij mensen des welbehagens” (Nieuwe vertaling; evenzo b.v. in de Engelse vertalingen). Nog gecompliceerder is de overlevering van het *Mahābhārata*. Het is zonneklaar, dat er – om mij tot het *Ādiparva* te beperken: de parvans zijn als regel afzonderlijk overgeleverd – een Noordelijke en een Zuidelijke recensie bestaat en dat er in grote trekken een stemma gemaakt kan worden van de honderden – in omvang en details zeer verschillende – handschriften, onderscheiden naar de vele gebruikte lokale schriftsoorten. Maar de relatief geringe ouderdom van deze handschriften, de volmaakte onverschilligheid van de afschrijvers ten aanzien van nauwkeurigheid in details, het bestaan van gecontamineerde vulgaat teksten bezorgd door autoriteiten (redacteuren, commentatoren), die de neiging hadden alles wat tot de epische overlevering kan behoren op te nemen, zelfs bij duidelijke contradicties of syntaktische onmogelijkheden, dwongen Sukthankar, de uitgever van de critical edition (Poona 1933), zijn toevlucht te nemen tot een basis of

norm gerepresenteerd door één – door zijn elders ongebruikelijke schriftsoort beschermd – handschrift afkomstig uit het verre Kashmir – dat daardoor weinig door andere lokale tradities beïnvloed kon zijn en bovendien weinig bevat, dat niet in alle andere versies voorkomt zonder een verkorte versie te zijn – en als origineel te beschouwen al datgene, wat in alle manuscripten, voorzover van waarde, aanwezig is, en verder naar omstandigheden te oordelen.

In verschillende gevallen kunnen er meer of minder waardevolle getuigenissen van buiten een bijdrage leveren; zoals de Griekse vertaling (Septuaginta) aan de Masoretische tekst van het Oude Testament. Maar men handele dan niet als H. H. Juynboll (vgl. v. d. Molen, p. 31), die de corrupte Sanskrit citaten in zijn Oud-Javaanse Mahābhārata uitgaven verving door lezingen van de gedrukte vulgaat tekst zonder zich het bestaan van andere Mahābhārata versies te realiseren en zonder te beseffen, dat hij daarbij meer dan eens in de Javaanse traditie bewaarde meer oorspronkelijke lezingen wegwerkte. Aan de andere kant kan een zeer zorgvuldige vergelijking van de volledige Oud-Javaanse tekst met alle relevante Indische manuscripten (zoals voor het Bhīṣmaparwa en afzonderlijk voor de Bhagavadgītā door S. K. Belvalkar is ondernomen in zijn uitgave van het Bhīṣmaparvan als deel VII van de critical edition, Poona 1947, p. LXXXV-CII) helpen ons een oordeel te vormen omtrent de competentie van de Oud-Javaanse auteur: een groot geleerde was deze niet ("he frequently made lamentable blunders") en vele passages heeft hij niet goed begrepen, andere vermoedelijk daarom ook overgeslagen.

Wat de "creatieve, taalbewuste herschrijvers" betreft, het fenomeen van meng-codices treedt bijna overal, in India, in het Europa der humanisten en daar al veel eerder, op wanneer kopiisten, die over meer dan één Vorlage beschikken min of meer als redacteur optreden, althans naar zo goed mogelijke afschriften streven. Het gevolg van hun activiteit is vaak een goed lopende, lacune-vrije tekst, die weliswaar de indruk van oorspronkelijkheid voorspiegelt, maar niet origineel is. Beschikt men over voldoende andere manuscripten en kan men tot op zekere hoogte hun verwantschap en relatie met de gecontamineerde tekst aantonen, zoals b.v. bij het Mahābhārata en bij de in Byzantium overgeleverde handschriften van klassiek Griekse auteurs, dan is het vaststellen van de aard en omvang van de contaminaties, interpolaties en dergelijke toch een vaak lonend speurwerk (voor de methode is nog altijd leerzaam A. Gercke, in A. Gercke und E. Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, Leipzig en Berlijn 1910, I, p. 3-79; over contaminaties in Indische teksten: C. Dimock (et al.), *The literatures of India*, Chicago 1968, p. 34 f.). Maar ook hier: de individuele editor moet geduld opbrengen en beseffen, dat door nieuwe handschrift-vondsten en een verfijnde methode ook zijn arbeid niet een definitieve kan zijn.

Twee dingen houde men zich steeds voor ogen: het gaat er in de

zogenaamde formele filologie niet om de gaafste en best leesbare tekst te vinden, maar de meest authentieke. En wat men vinden wil en kan is niet het door de auteur geschreven exemplaar, maar de archetypus, die versie van zijn werk waarop alle andere bestaande kopieën teruggaan (zie ook S. O. Robson, *Wangbang Wideya*, Den Haag 1971, p. 40 f.). Dat de geschiedenis van de overlevering vooral bij bepaalde genres van literatuur, een ontwikkeling van "onbeholpen" tot "literair meer gave produkten" laat zien behoort tot het terrein der literatuurgeschiedenis, zoals de "genealogie" van gedrukte boeken een kwestie van (analytische) bibliografie is. Moderne letterkundigen mogen in dergelijke teksten een vooruitgang zien, zij die nog leven in, of hechten aan, de ongefixeerde mondelinge traditie – b.v. volgelingen van verschillende Indische godsdiensten – staan er vaak wantrouwend tegenover. En dat gecontamineerde of anderszins verfraaide – alsook verkeerd geïnterpreteerde – teksten bepaalde lezers meer aanspreken dan de lezingen van de archetypus of de autografie van de schrijver: ze mogen er gelukkig mee zijn – er zijn ook tallozen, die leven met niet-authentieke interpretaties van heilige schriften – en men kan van deze vorm van receptie een tak van wetenschap maken, maar het is geen reden de filologie te verwijten, dat ze verlies brengt; het heeft met de (formele) filologie niets te maken.

Tenslotte, één van de verdiensten van het boek van van der Molen is de uitvoerige aandacht gewijd aan het schrift van de gebruikte manuscripten (p. 99-109). Het ware te wensen, dat dit onderzoek werd voortgezet en uitgebreid, niet alleen in de Javanistiek, maar ook elders. In de klassieke philologie is de palaeografie sinds lang een belangrijke hulpwetenschap die, in de praktijk geleerd, een Graecus of Latinist pas in staat stelt handschriften wetenschappelijk ten volle te benutten, andere aanwijzingen omtrent de relaties van manuscripten te ondersteunen of op te sporen, en o.a. de oorzaak van tal van verschrijvingen en dergelijke duidelijk te maken. (Zie b.v. ook J. J. Meyer, *Textchronologie aus Schreibfehlern in Indien*, ZII 10 (1935-36), p. 257-276.) Maar zoals de schrijver (p. 109) zelf al opmerkt, degene die er een vak van maken wil moet over veel tijd en eindeloos geduld beschikken. De paar bladzijden, die in de editie van het OJav. *Brahmaṇḍa-Purāṇa* aan spellingskwesties zijn gewijd (p. 28 vlgg.), waren geenszins bedoeld hiermee een begin te maken; als korte overzichtelijke illustratie van het opgemerkte omtrent spellingsverschillen tussen de manuscripten kunnen ze niet worden opgevat als argument om de tekst, niet de afzonderlijke handschriften tot het kader van palaeografisch onderzoek te maken.